

Afrikanyň maşgala döwletleri

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 25 января, 2025

Afrikanyň maşgala döwletleri AFRIKANYŇ MAŞGALA DÖWLETLERİ

kitapcy.com

Özüni imperator diýip yylan eden Merkezi Afrika Respublikasynyň prezidenti Žan Bedel Bokassa / Surat: AFP ABŞ-nyň 44-nji we ilkinji garaýagyz prezidenti Barack Obama 2015-nji ýylyň 28-nji iýulynda Afrika billeşiginiň Addis-Ababada geçirilen ýygnanşygynda «afrikaly atanyň ogludygyny» aýdyp başlaýan nutugynda Afrikanyň demokratiýada ýeten üstünlikleriniň kürsüsini elden bermek islemeýän liderler sebäpli howp astyndadygyny aýdypdy.

Obama sözüniň dowamında (afrikaly liderlere ýüzlenip) toplan şunça baýlyklary bilen pensiýa çykyp, çeken zähmetiniň hözirini görüp ýaşamagyň deregine wezipesini başgalara tabşyrmadan gaça durmalaryna düşünmeýändigini, käte şu tetelli ýolbaşçylaryň «halky diňe men bir agza bakdyryp

bilerin» diýýändigini, aslynda bu ýagdaýyň muny diýýän ýolbaşçynyň emelsizliginiň delilidigini ýaňzydypdy.

Obama çykyşynda afrikaly liderleriň kürsä bolan ýskyna ünsi çekendigine garamazdan, mundan has beter zyýanly emele gelmä, ýagny, kagyz ýüzünde «respublika» we «parlamentar demokratiýa» diýilýän birnäçe afrika ýurdunyň gaýryresmi (bikanun) dinastiýalar tarapyndan dolandyrylyandygynyň üstünde durup geçmändi.

Esasynda, yklymdaky liderleriň diňe kürsä ýapyşyp ýatmak bilen oňmaýan, häkimiýetiň özlerinden soň maşgalasynda saklanyp galmagy üçin gerekli syýasy we ykdysady şertleri taýýarlaýan ýagdaýlary bilen ýüzbe-ýüz bolýarys.

Bu ýazgymyzda döwletiň hususylaşdyrylmagy hökmünde baha berip boljak emele gelmäni, ýagny, Sahara çölünüň aňyrsyndaky Afrika döwletleriniň birnäçesinde döwletiň ýeke-täk maşgala we onuň hyzmatdaşlyk saklaýan gatnaşyklaryna hyzmat eder ýaly ýagdaýa getirilmegini käbir ýurtlaryň mysalynda seljerip hem-de bu ýagdaýyň sebäpleri bilen netijeleriniň üstünde durup geçeris.

• Gabon

Omar Bongo 1935-nji ýylda ýurduň gündogaryndaky Lewaý (hätzirki ady Bongowill) posýologynda dünýä indi.

1953-nji ýylda Fransiyanyň Azat Masonlar guramasynyň agzalygyna giren Bongo fransuz goşunynda we kontrrazwedka gullugunda gulluk etdi. 1960-njy ýylda ýurt Garassyzlygyna gowşandan soň döwlet ýolbaşçysynyň orunbasary wezipesine bellendi.

Dört ýıldan soň amala aşyrylan döwlet agdarlyşygynda zamuna alynandygyna garamazdan, fransuz desant goşun bölümleriniň geçirilen operasiýasynyň dowamynda halas edildi we hökumet täzeden düzüldi.

1967-nji ýylda Leon Mbanyň ölüminiň yzysüre döwlet ýolbaşçysy boldy we 2009-njy ýylda tä ölyänçä tegelek kyrk iki ýyllap kürsüsini elden bermedi.

1973-nji ýylda kakasy Omar Bongo ýaly musulman dinine giren Ali Bongo 2009-njy ýyldan bări Gabonyň ýurt baştutanynyň

ornunda otyr. Gepiň keltesi, ýurt elli iki ýyl bări Bongolar maşgalasynyň elinde.

kitapcy.com

2015-nji ýylyň iýulynda täze stadionyň açylyşyna gatnaşmak üçin Gabona gelen Lionel Messi we döwlet ýolbaşçysy Ali Bongo.
Surat: Stiw Jordan-AFP

Bongo maşgalasynyň wagtal-wagtal «dinastiýa» diýip atlandyrylmagynyň aňyrsynda diňe ataly-ogul Bongonyň däl, eýsem şol bir wagtyň özünde maşgalanyň beýleki agzalarynyňam döwletde möhüm wezipeleri eýelemegi-de bar.

Mysal üçin, 2016-njy ýyldaky prezident saýlawlarynda onuň bäsdeşi öz giýewi Jean Ping, Konstitusion suduň başlygy Marie-Madeleine Mborantsuo bolsa Omar Bongonyň iki çagaly oýnaşydyr. Şeýle-de, onuň aýal dogany prezidentiň geňeşcisi, erkek dogany-da Maliýe ministri wezipesinde otyr.

• **Ekwator Gwineýasy**

1968-nji ýylda Garaşsyzlyk alynan badyna ýurduň birinji prezidenti we özünü hemişelik prezident diýip yqlan eden agasy Francisco Ngemanyň garşysyna harby döwlet agdarlyşygyny gurnap, häkimiyete gelen Teodoro Obiang Ngema Mbasogo 1979-njy ýyldan bări tegelek kyrk ýyllap döwlet ýolbaşçysy wezipesinde

otyr. Ýagny, ol «iň uzak wagtlap häkimiýetde oturan lider» unwanynyň eýesi.

Şol bir wagtyň özünde onuň «Körpe Teodoro» lakamly ogly Teodoro Ngema Obiang 2012-nji ýyldan bări prezidentiň birinji orunbasary we milli howpsuzlyga jogap berýär.

Konstitusiýa laýyklykda ata Obiang pensiýa çyksa, birinji orunbasary ýerine geçip bilyär. Onuň ikinji ogly Gabriel Obiang bolsa Nebit we tebigy baýlyklar ministri.

Teodorin Obiang / Surat: AFP

2014-nji ýylda geçirilen "Türkiye-Afrika hyzmatdaşlygynyň ikinji ýygnanşygyny geçirilen nebite baý Ekwator Gwineýasy dünýäde ýurda girýän girdejiniň paýlanşynyň iň adalatsız ýurtlarynyň biri.

Ilatynyň ýarsyna golaýy arassa agyz suwuna mätäçlik çekýär. Dogulýan her baş çagadan biri baş ýaşamanka aradan çykýar.

Beýleki bir tarapdan ýurduň prezidenti wezipesine hukuk gazanan Teodorin, ýurduň bir ýyllyk nebit girdejisiniň 10%-na barabar jemi 300 million dillary lýuks awtoulaglary we Maýkl Jeksonyň ýatlamalar kolleksiýasyny satyn almaga harçlap bilyär.

Döwlet emlägini öz hasabyna geçirmekde aýyplanyp garşysyna

Fransiýada derñew işi açylan Obiangyň fransuz sudunyň kabul eden kararynyň çäginde «ikinji elden» satyn alynan bahasy iň pesi ýarym million dollardan başlap sekiz million dollara ýetýän lýuks awtoulaglardan 11 sanyynyň Sweýsariýada elinden alynandygy we geçen sentýabr aýynra auksiona çykarlyp satylandygy habar beriş serişdeleriniň diline düşüpdı.

- **Kongo Demokratik Respublikasy (Kongo-Kinşasa)**

1965-1997-nji ýyllar aralygynda 32 ýyl dowam eden Mobutu hökmürowanlygynyň döwründe «gozgalaňçy lider» Laurent Kabilia goňşy ýurtlar Ruandanyň, Ugandanyň we Angolanyň goldawy bilen 1997-nji ýylda paýtagt Kinşasany ele geçirip, döwlet baştutany boldy.

Graždanlyk urşunda özünü goldan ýaranlary bilen arasyna tow düşmeginiň yzysüre 2001-nji ýylyň 16-njy ýanwarynda ýakyn goragçysy tarapyndan jayna kast edildi.

kitapcy.com

Josef Kabilia / Surat Reuters-Kenny Katombe

Kabilanyň ölümünden soň onuň ogly Žozef Kabilia döwlet ýolbaşçysy diýip yglan edildi. Ž.Kabilia karýerasyna ýonekey ofiser bolup başlanam bolsa, kakasynyň dört ýyllyk häkimiýeti döwründe goşun generallygyna çenli ulaldylyp, ýurt

ýolbaşçysynyň mirasdüserligine taýýarlanypdy. 18 ýyllap ýurdy dolandyran Ž.Kabila diňe iki gezek prezident saýlanma düzgüniniň bardygy sebäpli, 2019-njy ýylyň saýlawlaryna kandidaturasyny goýmady, emma ýerini sesleriň bary-ýogy 25%-ni alandygy çak edilýän Feliks Çisekedä tabşyryp, özi tutynyň aňyrsyndan ýurdy dolandyrmaga başlady. Şonuň üçin Çisekedä «Kabilanyň Medwedýewi» hem diýilýär.

• **Keniýa**

Keniýada häzirem döwlet ýolbaşçysy wezipesinde oturan Uhuru Kenýatta garaßsyzlyk alynandan soň ýurduň prezidenti bolan Jomo Kenýattanyň ogludyr.

J.Kenýattanyň gozgalmaýan emläk, bank işleri, ätiýaçlandyryş, oba hojalyk we turizm pudaklaryna goýan maýa «goýumlarynyň» saýasynda U.Kenýatta ýurduň iň baý adamydyr.

Onuň mediýa pudagyna goýan maýa goýumlary syýasy güýji bilen birlikde ykdysady güýjuniň möhletini uzaldýar.

Uhuru Kenýatta Simon Maina AFP

Ýokarda üç anyk mysaly görkezilen döwletiň hususylaşdyrylmagy

faktynyň arasynda нýuanslarlar bolmak bilen bir hatarda birnäçe Afrika ýurdunda ýüze çykyp dur.

Kadadan çykmalar ýaşyryн saklanansoň, hemmesiniň umumy syýasy bähbidi, birinji nesliň onlarça ýyllap häkimiýet başyny saklap oturmagy, öz ýerlerine geçirjek ikinji nesli möhüm wezipelere getirmegi, aradan geçen wagtyň dowamynда ýurduň ykdysady çeşmeleriniň gözegçilik astyna alynmagy we talanmagy olarak görülüyor.

	Demokrasi Endeksi	İnsani Gelişim Endeksi	Yolsuzluk Algısı Endeksi
Norveç	1	1	7
Singapur	66	9	4
Uruguay	15	55	23
Botsvana	28	101	34
Togo	138	165	129
Gabon	124	110	124
Kongo-Kinşasa	165	176	161
Kenya	98	142	144
Angola	123	147	165 kitapcy.com

Çeşme: UNDP, Transparency International, Economist (2017)

Ýokarky grafigiňizde-de görüşüniz ýaly, maşgala döwletleri global indekslerde iň yzdaky orunlary eýeleýär. Kemçiliklidigine garamazdan, hereket edýän demokratiýasy bolan Botswanada bolsa yönetişime ilişkin konularda dünya genelinde üst sıraları zorlayabiliyor.

• Daşardan berilýän goldaw beleň berýär, gorky içine ýapýar

Özünü döwletiň hojaýyny ýaly görmek düşünjesi kolonial döwürden öñki Afrikadaky awtoritarlygyň düýp häsiýetinden gelip çykýar.

“Patrimonial” diýlip at berilen awtoritar terzde döwrebap manysyny heniz alyp ýetişmedigem bolsa, döwlet dolandyryşynyň töwereginde jemlenýär we onuň şahsy baýlygy ýaly görülýär.

Häkimiýet tradision görnüşde kesgitlenen formalarda çalyşyardy, dolandyryş işlerini alyp baran adamlaryň döwlet ýolbaşçysy bilen gatnaşyklaryny jemgyýetçilik hyzmatynyň şahsy däl hili däl-de, lidere ýapjalyk edip oñaryşy kesgitleyärdi.

Iň möhüm wezipelere birkemsiz ýapjalyk etjegine kepil geçirilenler bellenýärdi, özem şeýle ýagdaýda belli karara maşgala agzalaryndan biriniň pikiri boýunça gelinýärdi.

Özbaşdak döwletleriň ýuze cykyp ugran wagtyna çenli dünýäniň başga ýerlerinde-de köp duş gelinen dolandyryşyň awtoritar formasy Afrikada kolonial güýçler tarapyndan orta atylan “gytaklaýyn dolandyryş” garayşy çarçuwasynda-da goraldy.

Ýagny, jemgyýetiň dowam edip gelýän liderleri postlarynda galdyryylýar, emma kolonial dolandyryşyň talaplaryny berjay etmegine garaşylýar. Tersine hereket etjek bolsa, ornundan agdarylýar we ýerine täze lider (şef) bellenýärdi.

Aýratynam, kolonial dolandyryşlaryň kanunlar bilen kesgitlenen rasional döwlet dolandyryşyny gurmak ýaly maksadynyň bolmazlygy lider indeksli tradision hökmürowanlygyň ömrünü dowam etdirmegine ýol açýar.

Beyleki bir tarapdan, garaşsyzlyk ugrundaky göreşleriň belli bir şahslaryň karizmatik şahslarynyň töwereginde şekillenmegi bu şahslaryň garaşsyzlykdan soň «ýeke-täk adam» režimlerine öwrülmegine getirdi.

Şol döwürüň «Sowuk uruş» şertlerinde her bir blok ýaranlyk gatnaşygyny guran Afrika ýurtlatyndaky antidemokratik hökümetlere we olaryň eden-etdiliklerine göz ýumdy.

Hasam beteri, olara syýasy we ykdysady taýdan goldaw berip, «ýeke-täk adam» hökmürowanlyklarynyň döwleti we býurokratiýany öz şahsy bähbitleriniň töwereginde jemlenmegine mümkünçilik döretdi.

Şeýle şertlerdäki käbir hökmürowan afrika režimleri totalitarlyga tarap gyşardy.

Bütin bu zatlar bolup durka, korrupsiýa we eden-etdilikler liderleriň özlerini, maşgalalaryny hem-de ýakyn töweregini goragyny güýclendirmek motiwasiýasyna itergi berdi.

Munuň üçinem ölenlerinde ýerlerini iň ynamdar adamlarynyň,

ýagny, öz maşgalasyndan biriniň almagy üçin gerekli insfrakturany gurmak netijesini emele getirdi.

Tersine bolanda, Angolada bolşy ýaly häkimiýet partiýasynyň içinde bolup geçen «nobat çalşygynyň» garyşyk portugal-angola milletinden emele gelen ýolbaşy kliginiň içinde bolmak bilen bir hatarda öñki prezident dos Santosyň kyrk ýylda guran maşgala döwletini dem salymda ýer bilen ýegsan edip bilyändigi görüldi.

Ýogsam bolmasa dos Santos rus aýalyndan bolan gyzy Izabellany öz ýerine taýynlap otyrды. Dos Santos munuň bilen baglanyşyklylykda gyzy Izabellany Afrikanyň iň uly ikinji nebit öndüriji döwlet firmasy «Sonangol»-yň ýolbaşy düzüminiň başlygy wezipesine, ogly Žoze Filomenony-da ýurduň suwerenny fondunyň başlygy wezipesine belläpdi.

Hätzirki wagtda dos Santosyň özi Ispaniýada, gyzy Portugaliýada meýletin sürgünde, 1,5 milliardlyk korrupsiýada aýyplanýan oglunyň bolsa garşysyna Angolada derňew işi gozgaldy.

Dos Santos (çepde) 23.08.2017-nji ýylda geçirilen saýlawlaryň yzysüre oruntutary João Lourenço bilen / Surat: Marco Longari – AFP

- **Kösenjini hemise halk çekýär**

Awtoritar-totalitar afrika režimleriniň dolandyryń döwleti maşgala firmasyna öwrülmek bilen bir hatarda; bilim, saglygy goraýyş, insfraktura, zähmet gatnaşyklary we howpsuzlyk ýaly jemgyýetçilik hyzmatlary üçin harçlanmaly serişdeler liderler we olaryň maşgala agzalary tarapyndan Günbatar ýurtlarynyň paýtagtlaryndaky gozgalmaýan emläklere (jaýlar, willalar, oteller we ş.m.), offshore firmalara, lýuks sarp edijilikli önumlere akdyrylýar.

Döwlet apparatyny saklap duran maşgala we onuň ýaranlary baýlaşýan bolsa, halkyň agramly bölegi bolsa barha garyplaşýar.

Şeýle hem edeniňi edip gezmek – jezasyzlyk medeniýeti korrupsiýanyň hemme ugurda giňden ýaýramagyna we «gämisini sürýän kapitan» garaýsynyň ornaşmagyna sebäp bolýar.

Şunuň bilen baglanyşyklylykda tanyş-bilişe esaslanýan gatnaşyklar ykdysadyýetiň işleýşini bozýar, işsizligi artdyrýar, içerkى howpsuzlyk meselelerini ýuze çykarýar.

Garyp gatlak bikanun göçhä-göçlüge ýonelýär, aglabasy orta synpa degişli bilimli we kämillik ýaşyna ýeten oglan-gyzlar daşary ýurda göçyär.

Aýratynam, dygysyz daşary ýurda çykýan kapital we adam çeşmesi korrupsiýanyň, garyplygyň we yzagalaklygyň çarhynyň üstünü ýetirýän faktora öwrülýär.

Netijede, 1643-nji ýıldan 1715-nji ýyla çenli 72 ýyllap Fransiýany dolandyran korol Lui XIV ýaly «döwlet meniňki» diýjek derejede döwleti hususylaşdyran afrikaly liderleriň öz halklaryna we durnuklylyga has köp zeper ýetirmezligi üçin halkara jemgyýetçiliğin ýazgarmagy gerek.

Iň bolmanda dil ujundanam bolsa hemmeleriň ylalaşýan «seniň terroristiň, meniň terroristim» garaýsynyň ýalňyşlygy we munuň howpuna meňzeş görnüşde “seniň diktatoryň, meniň diktatorym” çemeleşmesindenem el çekmegin wagty bireýyäm geldi, geçibem gitdi.

Ýusuf KENAN KÜÇÜK,
Afrikany öwreniji.

ykenan.kucuk@gmail.com

01.12.2019 ý. Publisistika